

Історія педагогіки

УДК 378.016:745/749]:004

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.16868912>

На перетині мистецтва, педагогіки й історії: зміна парадигми вищої художньо-педагогічної освіти в Україні в ХХ столітті

Валентина Миколаївна Гриньова

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової і професійної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, <https://orcid.org/0000-0002-3027-4622>

Тетяна Володимирівна Паньок

доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри образотворчого мистецтва Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, <http://orcid.org/0000-0003-4026-4724>

***Анотація:** стаття має на меті проаналізувати зміну парадигми в вищій художньо-педагогічній освіті в Україні в межах культурних, історичних та ідеологічних трансформацій 20-го та початку 21-го століть.*

Досліджує взаємодію між мистецтвом, педагогікою та національною ідентичністю у формуванні концептуальних основ вищої художньо-педагогічної освіти як простору боротьби ідей, традицій, філософій і педагогічних практик, що перебували у постійному напруженні між ідеологічними рамками й прагненням до гуманістичної свободи та творчості.

***Методи:** застосовується історико-культурна та порівняльна методологія, що поєднує структурний та системний аналіз художньо-педагогічних моделей з вивченням соціально-політичних впливів на освітні стратегії.*

Результати: визначено основні історичні етапи розвитку національної моделі української художньої освіти, з особливим акцентом на педагогічний внесок та культурну спадщину ключових художників-педагогів, зокрема М. Бойчука, О. Богомазова, І. Падалки, братів Кричевських, А. Петрицького. Наголошується, що новий український стиль, запропонований цими педагогами, мав бути національним за духом та глибоко проникати в повсякденне життя на всіх рівнях суспільства. Завдяки своїм відмінним методикам викладання та естетичній філософії ці художники-педагоги запропонували нову концепцію художнього розвитку, переосмислення форми та тим самим заклали теоретичні основи національної художньо-педагогічної школи.

Досліджується еволюція художньої освіти від авангардних експериментів у 1920-х роках до епохи ідеологічного конформізму в радянський період, а пізніше до появи гуманістичних, культурологічних та міждисциплінарних підходів у пострадянську епоху. У XXI столітті перехід до діалогічних моделей навчання, культурного плюралізму та ціннісної освіти трансформував освітню парадигму. Інтеграція національної свідомості та духовних цінностей, що корениться в українських філософських традиціях, зокрема у «філософії серця», розробленій Григорієм Сковородою та Памфілом Юркевичем, представлена як ключова основа сучасної української художньо-педагогічної освіти.

Висновки: Дослідження позиціонує українську художньо-педагогічну освіту не просто як систему професійної підготовки, а як культурне явище, що сприяє формуванню національної ідентичності та збереженню й оновленню культурної пам'яті. Ця роль стає особливо значною в сучасному контексті геополітичних потрясінь та культурного опору.

Ключові слова: ідеологічний вплив; культурна трансформація; методологія викладання; міждисциплінарність; національна ідентичність; педагогічна парадигма; творча діяльність; українська образотворча освіта; філософія серця; художньо-педагогічна освіта.

At the crossroads of art, pedagogy, and history: the paradigm shift in art and pedagogical education in Ukraine in the 20th century

Valentyna Grineva

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Primary and Vocational Education H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0002-3027-4622>

Tetyana Panyok

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Fine Arts H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, <http://orcid.org/0000-0003-4026-4724>

Abstract: *This article aims to analyze the paradigm shift in Ukrainian art and pedagogical education within the framework of cultural, historical, and ideological transformations of the 20th and early 21st centuries. It examines the interaction between art, pedagogy, and national identity in shaping the conceptual foundations of Ukrainian professional art education.*

Methods: *The research applies a historical-cultural and comparative methodology, combining structural and systemic analysis of artistic-pedagogical models with the study of socio-political influences on educational strategies.*

Results: *The study identifies the principal historical stages in the development of a national model of Ukrainian art education, with particular focus on the pedagogical contributions and cultural legacy of key artist-educators, including M. Boychuk, O. Bohomazov, I. Padalka, brothers Krychevsky, A. Petrytskyi.*

It is emphasized that the new Ukrainian style, proposed by these educators, was intended to be national in spirit and to deeply permeate everyday life across all levels of society. Through their distinct teaching methodologies and aesthetic philosophies,

they introduced a new concept of artistic development, a reinterpretation of form, and thereby laid the theoretical foundations for a national school of art.

The article further explores the evolution of art education from avant-garde experimentation in the 1920s to the era of ideological conformity during the Soviet period, and later to the emergence of humanistic, culturological, and interdisciplinary approaches in the post-Soviet era. In the 21st century, the shift towards dialogical learning models, cultural pluralism, and value-based education has transformed the educational paradigm. The integration of national consciousness and spiritual values, rooted in Ukrainian philosophical traditions—particularly the "philosophy of the heart" developed by Hryhorii Skovoroda and Pamfil Yurkevych—is presented as a key foundation of contemporary Ukrainian art-pedagogical education.

Conclusions: *The study positions Ukrainian art and pedagogical education not merely as a system of professional training, but as a cultural phenomenon that contributes to the formation of national identity and the preservation and renewal of cultural memory. This role becomes especially significant in the current context of geopolitical upheaval and cultural resistance.*

Keywords: *art and pedagogical education; creative activity; Ukrainian fine arts education; pedagogical paradigm; national identity; cultural transformation; ideological influence, teaching methodology, philosophy of the heart, interdisciplinarity.*

Постановка проблеми. У історії педагогіки ХХ століття формування методології художньо-педагогічної освіти відбувалося на основі накопичення значної кількості педагогічних досліджень, методів, системи знань про основи і структуру художньо-педагогічної діяльності, про принципи підходу й способи набуття знань, які відбивають головні поняття та внутрішню логіку освітніх процесів. Для визначення ролі методології у становленні вищої художньо-педагогічної освіти вирізнімо декілька позицій, а саме: філософське знання про

художню і педагогічну освіту, культурологічний, аксіологічний й гуманістичний підходи. Методологія вищої художньо-педагогічної освіти також включає не тільки різні підходи, а й специфічні, властиві тільки цій галузі проблеми наукового пізнання, а саме: співвідношення педагогіки і образотворчого мистецтва та показники їх первинності чи вторинності у різні історичні періоди. Зазначимо, що методологія вищої художньо-педагогічної освіти є системою знань про комплексну структуру образотворчої і педагогічної діяльності та процес її набуття у ВНЗ, принципи підходу і способи отримання практичних знань, які відображають художньо-педагогічну діяльність і художньо-образний світогляд, що формувався відповідно до історичних обставин. Сьогодні співвідношення між педагогічною та художньою діяльністю та їхнім відображенням у історії педагогіки можна розглядати як розумове конструювання гіпотетичної моделі змісту і способу розгортання педагогічного процесу, що намагався вибудувати певну систему понять, категорій і принципів у кожному визначеному історичному етапі.

Методи дослідження. У дослідженні застосовувалися комплексні методи, які дозволили всебічно охарактеризувати зміну парадигми художньо-педагогічної освіти в Україні. Зокрема, історико-педагогічний аналіз використовувався для вивчення розвитку художньо-педагогічної освіти у різні історичні періоди, а порівняльно-історичний метод — для зіставлення освітніх парадигм на різних етапах їх становлення. Метод системного аналізу дав змогу виявити внутрішні зв'язки між педагогічною та художньою складовими освітнього процесу. Крім того, було використано контент-аналіз педагогічних текстів, що охоплював наукову літературу, навчальні програми й освітні документи, з метою виявлення змін у змістових акцентах, термінології та методологічних підходах у різні історичні періоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Посилення уваги до педагогічного потенціалу образотворчого мистецтва спричиняє низку наукових

пошуків щодо визначення його сутності, педагогічних функцій та їхнього значення у формуванні особистості й становленні її індивідуальності. Зацікавленість у межах нашого дослідження становлять наукові роботи з проблем методології художньо-педагогічної освіти, а саме: Г. Падалка [1], Т. Паньок [2, 3, 9], О. Рудницька [4], А. Тарасенко [6], І. Туманов [7] та низки ін.

Роль методології вищої освіти розкривається при вивченні взаємодії філософії та образотворчого мистецтва як одного з факторів естетичного виховання, тому філософсько-світоглядний аналіз мистецтвознавчих матеріалів, що стосуються художньо-педагогічної творчості відомих українських художників, допомагають усвідомити не лише педагогічні аспекти, а й, передусім, національно-виховні, культурологічні й просвітницькі традиції (В. Гриньова [8, 9], В. Личковах [10], Д. Скринник-Миська [11], А. Чебикін [12]). Саме громадська діяльність багатьох художників стала інтегруючою основою в утвердженні провідної лінії національної спрямованості художньо-педагогічної спадщини.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття.

У контексті сучасних євроінтеграційних тенденцій особливої актуальності набуває переосмислення художньо-педагогічної освіти як простору міжкультурного діалогу та гуманістичного впливу. З огляду на історичний шлях розвитку української мистецької педагогіки у ХХ столітті, важливо висвітлити малодосліджені філософсько-світоглядні аспекти формування творчої особистості, зокрема у складних умовах ідеологічного тиску та деформації національного змісту освіти.

Вищу художньо-педагогічну освіту сьогодні все більше розглядають не лише як систему професійної підготовки, а як культурний феномен, що забезпечує становлення людини культури, носія цінностей, відкритого до світу та власної традиції. У цьому контексті філософсько-аксіологічний аналіз

художньо-педагогічної освіти дозволяє глибше зрозуміти її роль у формуванні етичних і духовних орієнтирів особистості, здатної до співбуття в багатокультурному світі.

Одним із ключових понять української філософії мистецтва є ідея *Sacrum*'у, що наскрізно пронизує національне художнє мислення й виявляється в образній системі, сюжетах, стилістиці та колористиці творів [10, с. 94]. Джерелом гуманістичної традиції постає «філософія серця» Г. Сковороди [13] та П. Юркевича [14] — як унікальне українське світоглядне надбання, яке виводить у центр уваги серце як осередок духовного життя, здатний вести людину до істинних цінностей через мистецтво. Ці ідеї отримали подальший розвиток у науковій спадщині Івана Зязюна, який наголошував: «Лише Дух людини є метою виховання», підкреслюючи пріоритетність духовно-ціннісного підходу в освітньому процесі [15, с. 224].

Мета статті полягає у аналізі змін парадигми художньо-педагогічної освіти в Україні у контексті взаємодії мистецтва, педагогіки та історичних умов формування її методологічних засад.

Виклад основного матеріалу дослідження. З приходом революційних подій 1917 року в Україні з'являється унікальна можливість збудувати свою національну систему вищої художньо-педагогічної освіти, яка відмовляється від «провінціалізму», «хуторянства», що насаджувалось імперською політикою. Українська художня школа опановує майже всі напрямки європейського авангарду, з'являється нова символіка образотворчого мистецтва, нове розуміння ідеї *Sacrum*'у, що відображувала революційну «міфотворчість», перевтілення стійкого українського архетипу в нові художні образи, закріплюючи тим самим ідеї національної самоідентифікації тощо.

Будівництво національної вищої художньо-педагогічної школи на початку ХХ століття ґрунтувалося на підвалинах української культури. Філософія нового художньо-педагогічного концепту простежується в методології видатних

художників-педагогів, таких як О. Богомазов, М. Бойчук, брати Кричевські, К. Малевич, І. Падалка, А. Петрицький, Ф. Седляр та багатьох інших.

Так, нова універсальна педагогічна та образотворча концепція М. Бойчука, підхоплена його учнями, була спрямована на відродження національної самобутності мистецтва, на пошук українського стилю в річищі формування модерної нації. Новий український стиль, що був запропонований М. Бойчуком, мав стати національним за духом і глибоко увійти в повсякденний побут людини на всіх можливих рівнях. Завдяки розробленій власній методикі викладання М. Бойчук надав педагогічному світові нову концепцію розвитку українського мистецтва, нове розуміння форми, сформував теоретичні ідеї українського монументалізму, в основі якого лежали студіювання техніки і форми візантійських та проторенесансних канонів. Філософська основа його педагогічної і творчої концепції не відповідала офіційно визнаному «пролеткульту». Його ідеї, що надихалися відродженням духовної культури, не могли передбачити наслідків інфернального вибуху сталінського «соцреалізму».

Саме в контексті розвитку й поширення ідей Михайла Бойчука сформувалося педагогічне покоління його послідовників, серед яких особливе місце посідає Іван Падалка - художник-монументаліст та педагог, який викладав у Харківському художньому інституті. Його методика викладання стала важливою віхою у становленні художньо-педагогічної освіти в Україні 1920-х років. Як представник школи бойчукістів, І. Падалка активно впроваджував у навчальний процес принципи синтезу народного мистецтва, декоративності й монументальності, розвиваючи ідеї національного стилю в умовах радикального оновлення освітньої парадигми. Його педагогічна методика базувалася на поєднанні академічних знань із глибоким осмисленням української художньої традиції, що відповідало культурологічному й аксіологічному підходам, актуальним для методології того часу. Виховання художника як особистості, здатної мислити образно, працювати в колективі та орієнтуватися на суспільні

запити, відображало зміну освітніх пріоритетів і формувало нову модель мистецької освіти — соціально зорієнтованої, національно свідомої та естетично оновленої. Репресії, що призвели до знищення бойчукістів у 1930-х роках, трагічно перервали цей інноваційний процес, однак ідеї І. Падалки залишили помітний слід у педагогічній культурі й методологічній свідомості українського мистецького середовища.

Проте доба радянського ідеологічного диктату, позначившись на формі й змісту образотворчого мистецтва, вивела нове розуміння мистецтва за допомогою «методу соцреалізму», а згодом ці теорії позначилися й на методології викладання в галузі художньо-педагогічної освіти, виникненні нових «міфів» у творчості багатьох художників. Так, А. Тарасенко зазначає, що міфологізм мистецтва радянського періоду пов'язаний із соціальним міфом тоталітарного суспільства, коли з'являються такі нові «міфологеми, як: комунізм — «золоте століття», вождь–батько, Батьківщина–мати, герой — людина праці». Тоталітарне мистецтво, як тип нормативної естетики, супроводжував жорстку централізовану державну структуру [6, с. 23].

Принципи діалектико–матеріалістичного пізнання, як реалізації методів, застосовувалися в усіх галузях освітнього процесу, в тому числі у творчій діяльності. Безапеляційні заперечення старого і пафосні спроби творення нових універсальних художньо-педагогічних систем в Україні, де майстерність викладача була позначена як рівнем психолого–педагогічним, так і мистецтвом пропагандиста нових соціально–комуністичних ідеологій, формувала культурний переворот у свідомості багатьох людей.

Після реформи вищої художньої освіти (1934) в Україні було відкинута експериментальне навчання, різні європейські методика, починають формуватися міцні підвалини академічної школи, традиції якої лежали в основі педагогічних систем вищих навчальних закладів мистецького спрямування упродовж ХХ століття. Ця методологія художньо-педагогічної освіти в Україні

значною мірою формувалася за рахунок зміни концепції «моделі світу», маргінальності національної культури, позбавлення особистості її національного обличчя.

У 1950–60-х роках художньо-педагогічна освіта в Україні розвивалася в умовах жорсткого ідеологічного контролю з боку радянської держави. Освітній процес був орієнтований на суворе дотримання канонів соцреалізму — офіційного стилю. Методологія навчання базувалася на засадах класичної академічної школи, де головну увагу зосереджували на технічній досконалості, копіюванні зразків, чіткому дотриманні правил композиції та кольору. Відсутність простору для творчих експериментів і свободи самовираження призводила до уніфікації художнього мислення й зменшення ролі особистісного підходу в педагогіці.

Проте навіть у цих обмежених умовах було сформовано чітку й ефективну систему підготовки, яка забезпечувала високу професійну майстерність студентів і заклала основу для подальшого розвитку художньої освіти. Вагомий внесок у цей процес зробили видатні художники-педагоги, серед яких варто згадати Л. Андрієвського, С. Бесєдіна, Є. Єгорова, В. Мироненка, В. Забашту та інших. Їхня педагогічна діяльність поєднувала академічну дисципліну з особистісним творчим підходом, що сприяло збереженню художньої культури та підготовці нових поколінь митців.

Варто відмітити, що харківська художня школа, зокрема, вирізнялася гармонійним поєднанням академічної точності з емоційно-індивідуальним баченням мистецтва, продовжуючи традиції українського реалістичного живопису. Вагому роль у збереженні та розвитку художньо-педагогічної школи відіграв Л. Андрієвський — видатний організатор навчального процесу, який активно формував методичні засади підготовки художників у повоєнний період, сприяючи відродженню харківської школи.

Зв'язок з природою, безпосереднє спостереження, глибина психологічного змісту образу та емоційної насиченості твору, що поєднувалася з класичною академічною технікою була властивою методики С. Бесєдіна. Відмий харківський художник-педагог Є. Єгоров, який працював у жанрах історичного живопису, монументальної композиції та графіки, створив цілісну методологію підготовки художників-монументалістів. Він розробив авторські навчальні програми, організовував виставки та впроваджував власну педагогічну систему, яка здобула широке визнання по всій Україні.

Водночас художньо-педагогічна освіта активно реагувала на потребу вдосконалення навчального процесу. У 1950-х роках почали з'являтися наукові та дидактичні публікації, присвячені підвищенню ефективності викладання, розвитку творчих здібностей студентів, формуванню усвідомленої дисципліни та послідовності у навчанні. Методичні конференції, симпозіуми й науково-практичні наради сприяли поширенню та узагальненню педагогічного досвіду, обговоренню актуальних проблем художньої освіти й пошуку нових педагогічних орієнтирів. Вони відігравали важливу роль у збереженні творчого потенціалу мистецтва, навіть у межах офіційної ідеології, та підготували ґрунт для подальших змін, які розпочалися в добу «перебудови».

У контексті досліджуваної проблеми варто звернути увагу на той факт, що саме в українських наукових часописах і науково-методичних збірниках, активно обговорювалися питання якості та необхідності подальшого розвитку методології художньо-педагогічної освіти. Водночас цей період позначений гальмуванням національного розвитку в мистецькій педагогіці, що призвело до деформації творчої самосвідомості майбутніх художників і викладачів.

Навіть творче піднесення 1960-х років, пов'язане з рухом «шістдесятників», ідейна спрямованість 1970-х на утвердження особистісної художньої індивідуальності, а також гуманістичні концепції морального виховання, закладені у спадщині В. Сухомлинського, не змогли докорінно

змінити жорстку ідеологічну модель офіційно дозволеного соцреалізму. Лише з початком доби «перебудови» художня освіта поступово почала звільнятися від цих обмежень, відкриваючи шлях до глибшого осмислення змісту й завдань художньо-педагогічного процесу.

Наприкінці 80-х років методологія художньо-педагогічної освіти починає розглядатися з позицій філософських підходів. Вона осмислюється як взаємозв'язок загальних закономірностей виникнення, сутності й функціонування мистецьких і педагогічних надбань у контексті історичного розвитку української освіти. Філософсько-методологічні аспекти набувають особливої актуальності, спонукаючи до переосмислення освітніх процесів крізь призму пошуків особистісного світовідчуття, творчо-інтелектуального розвитку особистості.

Запровадження таких підходів сприяло утвердженню художньо-педагогічної освіти не лише як системи професійної підготовки, а й як культурного феномену — цілісної структури, що розвивається за власними законами. Це дозволило осмислювати культурні, художні та педагогічні процеси як єдине ціле, де культура виступає водночас джерелом змісту освіти, а також методом її дослідження і проектування [8, с. 81]. На думку дослідників, головна ідея освіти в межах культурологічного підходу полягає у формуванні людини культури, яка здатна не лише засвоювати надбання минулого, а й активно сприяти збереженню, відродженню та розвитку самої культури [8, с. 85].

У XXI столітті концепція художньо-педагогічної освіти зазнала суттєвих трансформацій, адаптуючись до викликів сучасності та процесів глобалізації. Серед нових підходів, що стали визначальними, варто виокремити:

1. Інтеграція традиційних і цифрових технологій — навчальний процес активно поєднує класичні техніки з роботою у графічних редакторах, 3D-модельованні, анімації, що розширює творчі можливості студентів і відповідає вимогам сучасного ринку праці.

2. Особистісно-орієнтований підхід — увага приділяється не лише технічній майстерності, а й розвитку індивідуального стилю, креативності, самовираження та психологічної готовності до мистецької діяльності.

3. Міждисциплінарність — мистецька освіта інтегрує знання з суміжних сфер (філософії, культурології, соціології, медіа), що формує більш широку картину сучасного мистецтва і його функцій у суспільстві.

4. Гейміфікація та інтерактивність у навчанні — застосування ігор, квестів, інтерактивних платформ підвищує мотивацію, робить процес вивчення кольору, композиції та інших дисциплін більш захопливим і ефективним.

5. Проєктний і дослідницький підходи — студенти працюють над реальними творчими проєктами, проводять дослідження, експерименти, що розвиває навички критичного мислення та самостійності.

6. Соціальна відповідальність і культурна свідомість — акцент на усвідомленні ролі мистецтва у соціальних, екологічних і політичних процесах, формуванні громадянської позиції, а також відповідального ставлення до світу. Особлива увага приділяється національній спадщині як джерелу ідентичності та стійкості, що набуває особливої значущості в умовах війни з російським агресором.

Висновки. Отже, сучасна художньо-педагогічна освіта в Україні постає як динамічна система, що поєднує традиції й інновації, орієнтована на формування цілісної, гнучкої, креативної особистості художника-педагога, здатного ефективно діяти в умовах швидкоплинних соціокультурних змін і глобалізаційних викликів.

Історичні трансформації суспільно-культурного простору ХХ століття істотно вплинули на становлення художньо-педагогічної освіти, спрямували методологічний пошук у бік формування національного мистецько-освітнього простору. На основі аналізу історико-педагогічних джерел простежується

поступова еволюція уявлень про художньо-педагогічну освіту — від суто професійної підготовки до її усвідомлення як важливого культурного феномену.

У вищих художніх навчальних закладах України сформувалася ґрунтовна методологічна база, що сприяла розвиткові художнього мислення, опануванню різних художніх практик та естетичних концептів. Одним із пріоритетів системи залишалася якісна фахова підготовка самого педагога, спроможного не лише передавати знання, а й формувати художній смак, естетичну культуру та емоційно-образне мислення здобувачів освіти.

Методологічні орієнтири зосереджувалися навколо розуміння мистецтва як чинника особистісного розвитку, джерела уяви, емоційної чутливості й творчої активності. Творча діяльність визначалася як основний критерій культурно-естетичного зростання, а особистість — як центральний суб'єкт педагогічного процесу.

У періоди соціальних трансформацій виникала необхідність перегляду застарілих освітніх моделей. Так, на межі ХХ–ХХІ століть сформувалася нова парадигма художньо-педагогічної освіти, що інтегрувала філософські, гуманістичні й культурологічні підходи, акцентуючи на духовно-ціннісних орієнтирах.

Набуття незалежності України стало потужним імпульсом для відродження й осмислення національних традицій у художній педагогіці. Пошук сучасних методологічних моделей розвивався паралельно з процесами європейської інтеграції та входженням України до глобального культурно-освітнього простору. Це зумовило нові завдання — зокрема, підвищення професійної компетентності фахівців, інтеграцію міждисциплінарних знань та формування національно зорієнтованої системи цінностей у художньо-педагогічній освіті.

Таким чином, художньо-педагогічна освіта в Україні розглядається не лише як засіб професійної підготовки, а як складна система знань про

взаємозв'язок образотворчої і педагогічної діяльності в історичному, філософському й культурному контекстах. Її розвиток у ХХ–ХХІ століттях засвідчує зміну освітньої парадигми — від ідеологізованого, репресивного підходу радянської доби до гуманістичної, особистісно орієнтованої моделі, де культура й мистецтво постають як джерело змісту, метод і мета освітнього процесу.

Список використаних джерел:

1. Падалка Г. М. *Педагогіка мистецтва: Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін*. Київ : Освіта України, 2008. 274 с.
2. Panyok T. V. Art Education in Ukraine in Early 20th Century. *International journal of conservation science*, 2023. Volume 14, Issue 1, January-March. Режим доступу : <https://ijcs.ro/current-issue>.
3. Паньок Т.В. *Розвиток вищої художньо-педагогічної освіти в Україні у ХХ столітті*. Х.: Оперативна поліграфія ФОБ Здоровий Я. А., 2016. 626 с. Режим доступу : <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/3863>
4. Рудницька О. *Методологія мистецької освіти*. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. С. 4–39.
5. Рудницька О. Теоретичні засади сучасної мистецької освіти. *Діалог культур: Україна у світовому контексті: художня освіта*. Львів, 2000. Вип. 5. С. 3–12.
6. Тарасенко А. *Портали міфу. Образотворче мистецтво Одеси другої половини ХХ – початку ХХІ століття у просторі «Великого часу»*. Південноукраїнський нац. пед. університет імені К. Д. Ушинського. Одеса], 2014. 272 с.
7. Туманов І. М. Вища школа України: навчання образотворчого мистецтва – теорія і практика сьогодення. *Мистецтво та освіта*. 2015. № 4. С. 2-5. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mtao_2015_4_2

8. Гриньова В. М., Подберезський М. К. Культурологічний підхід. *Наукові підходи до педагогічних досліджень*: кол. монографія [за заг. ред. В. І. Лозової]. Харків: Віровець А. П. ; Апостроф, 2012. С. 81–126.
9. Гриньова В., Паньок Т. Методика викладання образотворчого мистецтва як чинник становлення художньо-педагогічної освіти в Україні початку ХХ століття. *Professional Art Education*, Vol. 6 (1), 2-25. С. 54–65. [DOI https://doi.org/10.34142/27091805.2025.6.01.06](https://doi.org/10.34142/27091805.2025.6.01.06)
10. Личковах В. А. *Філософія етнокультури: теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури*. Київ : ПАРАПАН, 2011. 196 с.
11. Скринник-Миська Д. М. *Еволюція світоглядно-філософських засад українського образотворчого мистецтва на рубежі ХІХ – ХХ ст.* : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2009. 239 с.
12. Чебикін А. Художня освіта в Україні ХХІ століття (культурологічний аспект). *Діалог культур: Україна у світовому контексті: художня освіта*. Львів, 2000. Вип. 5. С. 30–39.
13. Сковорода Г. С. *Твори*: в 2-х т. Т. 2 : Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. Київ: Акад. наук УРСР, 1961. 480 с.
14. Юркевич П. *Історія філософії; Філософія права; Філософський щоденник*. Київ: Український світ, 1999. 756 с.
15. Сагач Г. *Риторика*. Київ: Ін Ю ре, 2000. 567 с.